

СИСТЕМА ЗАСОБІВ МОВЛЕННЕВОЇ МАНІПУЛЯЦІЇ В ЛЮБОВНОМУ ДИСКУРСІ ТА СПОСОБИ ЇЇ ВІДТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Гатальська М. С.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена системі засобів мовленнєвої маніпуляції в любовному дискурсі та способам її відтворення українською мовою. Розглянуто особливості застосування перекладацьких стратегій для відтворення мовленнєвої маніпуляції.

Ключові слова: мовленнєва маніпуляція, любовний дискурс, мовна особистість.

The article deals with the system of language manipulation means in love discourse and ways of its rendering into Ukrainian. The specifics of applying translation strategies while rendering language manipulation have been analyzed.

Keywords: language manipulation, love discourse, linguistic personality.

Останні десятиріччя позначилися зростаючим інтересом науковців до вивчення впливу потенціалу мови, її можливостей регулювати поведінку людей, керувати процесами прийняття рішень і, зокрема, її здатності виступати інструментом маніпуляції свідомості як індивіда, так і соціуму загалом.

У галузі перекладознавства цей вектор сучасної лінгвістики екстраполюється як дослідження механізмів відтворення мовленнєвої маніпуляції, що вимагає комплексного вивчення текстів любовного дискурсу в площині взаємодії семантичного, експресивного і прагматичного рівнів його будови.

Метою статті є описати систему засобів мовленнєвої маніпуляції в любовному дискурсі та способи її відтворення українською мовою.

Досягнення мети статті передбачає розв'язання таких **завдань**:

- дослідити природу маніпуляційного впливу в мові;
- узагальнити та конкретизувати теоретичні засади відтворення мовленнєвої маніпуляції під час перекладу текстів;
- уточнити визначення любовного дискурсу відповідно до художнього мовлення;
- визначити специфіку любовного дискурсу;
- визначити стратегії мовленнєвої поведінки різних типів мовних особистостей;
- дослідити мовні засоби реалізації мовленнєвої маніпуляції в любовному дискурсі та способи їх відтворення у перекладі українською мовою.

На думку С. Кара-Мурзи, маніпуляція полягає в наявності подвійного впливу – поряд із повідомленням, яке посилається відкрито, маніпулятор посилає адресату “закодований” сигнал, сподіваючись, що цей сигнал викличе у свідомості адресата ті образи, які потрібні маніпулятору. Цей прихований вплив опирається на “неявне знання”, яким володіє адресат, на його здатність створювати у свідомості образи, що впливають на його почуття, думки та поведінку. Мистецтво маніпуляції полягає в тому, щоб пустити процес уяви в потрібне русло, але так, щоб людина не помітила прихованого впливу [5, с. 99].

Психологічний складник у маніпуляції є очевидним: маніпулятивний вплив на поведінку людини характеризується особливою емоційністю і експресивністю. Такий вплив спирається на почуття, емоції, настрої адресата.

До механізмів, що забезпечують ефективність впливу, відносять низку внутрішньопсихічних процесів, що сприяють реалізації певних блок-схем, які спричиняють нейтралізацію дій психологічної безпеки індивіда, утрату ним пильності й полегшують здійснення маніпулятивного впливу.

Оскільки будь-яка взаємодія людей, пов'язана із спілкуванням, включає використання мови і засобів її вираження, маніпуляцію цілком можливо розглядати не тільки як соціальне чи психологічне, але й як явище соціолінгвістичного і психолінгвістичного характеру [8, с. 136].

Метою маніпуляції є досягнення конкретної комунікативної мети, зокрема, нав'язування певного бачення описуваної ситуації, формування нових ідей, прагнень, бажань, цілей; специфіка маніпуляції полягає у стратегічному використанні мовних засобів як тактичних ходів; таким чином, мовні структури набувають маніпулятивного наповнення в конкретних дискурсивних умовах. Хоча мета маніпулятора виглядає однозначною – завоювати адресата, керувати його думками і поведінкою шляхом впливу на його свідомість, маніпуляція за своєю природою є багатогранним, багатоаспектним, комплексним явищем, оскільки передбачає різноманітні прийоми впливу на людину [41, с. 196].

Маніпулятивні можливості мови надзвичайно багаті, а маніпулятивні техніки в повсякденній взаємодії стають все більш витонченими і замаскованими. Психологічні механізми різних за природою видів впливу не однакові. Кожний з них специфічний і застосовується за певних умов. Маніпулятор може навмисно довести жертву до потрібного психічного стану, використовуючи нетерплячість, невпевненість у собі, марнославство, зосередженість, жалісливість, пригніченість, розгубленість, нерішучість, ейфорію, азартність, жадібність, хвастощі, індивідуальні особливості психіки, шаблони, ефекти і ілюзії сприйняття, стандарти поведінки, стереотипи сприйняття і поведінки і т. ін. Також використовуються в практиці повсякденного спілкування маніпуляції любов'ю, страхом, невпевненістю в собі, почуттям провини, почуттям гордості, почуттям жалю. Вибір відповідних до ситуації способів маніпуляції пов'язаний з моральною та психологічною культурою спілкування [2, с. 134–137].

Ступінь успішності маніпуляції багато в чому залежить від того, наскільки широкий арсенал використовуваних маніпулятором засобів психологічного впливу і наскільки маніпулятор гнучкий у їх використанні. Відзначимо деякі з них:

- *Цілеспрямоване перетворення інформації* може полягати в навмисному приховуванні або переформуванні інформації. У цьому разі, змінюється спосіб подачі інформації, який нерідко грає вирішальну роль у тому, щоб зміст було сприйнято необхідним його відправнику чином. Чималу роль грає момент подачі інформації, наприклад, її подача в незручний час або в незручній обстановці.

- *Приховування впливу* – засіб маніпуляції, досить складний маніпулятивний інструмент, спрямований на найбільш ретельне приховування намірів маніпулятора. Іноді цей момент може відбуватися природним шляхом – непомітно для самого маніпулятора. Набагато частіше використовується метод часткового висвітлення чи виборчої подачі матеріалу. У цьому випадку, інформація подається настільки неповно, що насправді є лише видимість передачі інформації, а вона не передається зовсім.

- *Засоби примусу* – навіювання чи переконання є тими психологічними засобами, які різними шляхами переконують співрозмовника прийняти сторону маніпулятора [2, с. 196].

Під маніпулятивними техніками розуміють різні відволікаючі обманні прийоми і способи впливу, які спонукають співрозмовника до дій і висловлювань, що завдає шкоди його інтересам і яких він би не зробив, якби не був уведений в оману іншою стороною. До мовних маніпулятивних технік належать: евфемізми, мовна метафора, підміна понять, порівняння на користь маніпулятора, переосмислення, пресупозиції, імплантована оцінка, мовне скріплення, імплікатури, помилковий вибір, риторичне питання, двозначність, заміщення суб'єкта дії тощо.

Одним із способів вивчення маніпуляції залежно від матеріалу дослідження є міжособистісна маніпуляція, яка вивчається в текстах художніх творів. У них розглядаються такі “особливості міжособистісної маніпуляції: а) прихований вплив однієї людини на іншу, б) ставлення маніпулятора до адресата як до засобу досягнення власних цілей, в) намагання маніпулятора отримати односторонню перевагу, г) використання сили, гра на слабкості” [3, с. 291].

Маніпуляція відіграє надзвичайно важливу роль у структурі художнього твору і, як правило, зберігається в перекладі, одночасно демонструючи при цьому вплив факторів мовного та особистісного (що йде від мовної особистості перекладача) характеру. Вплив власне мовних чинників на передачу маніпулятивного впливу одного персонажа на іншого виявляється, зокрема, в тому, що в процесі перекладу фонетичний ярус виявляється найбільш складним і найменш збереженим у процесі передачі маніпулятивного характеру спілкування. Прагматичний потенціал маніпулятивної ситуації зберігається за рахунок свого роду компенсації засобами інших ярусів (насамперед лексичного).

При перекладі перекладач як свого роду інтерпретатор оригінального тексту може посилити, послабити або адекватно передати маніпулятивний (або актуалізаційний) характер висловлень персонажів. Важливо зазначити, що в процесі перекладу існує загроза подвійної маніпуляції: збереження прийомів маніпуляції оригіналу та створення нових у тексті перекладу.

Науковцями для опису процесу перекладу наразі широко вживається словосполучення “стратегія перекладу”. Проведений нами огляд фахової літератури дозволяє стверджувати, що сьогодні вирізняють два основні типи перекладацьких стратегій: універсальні й аспектуальні. Універсальні перекладацькі стратегії можна визначити як усезагальні правила і норми, яких повинен дотримуватися перекладач незалежно від мови і типу тексту. Поряд з універсальними стратегіями в сучасному перекладознавстві вирізняють й стратегії аспектуальні (аспектні), які стосуються принципів засад розв’язання часткових завдань у межах загальної настанови (тобто загальної стратегії перекладу).

Як сукупність специфічних правил і принципів перекладу іншомовних текстів, аспектуальна стратегія може використовуватися для: 1) відтворення в тексті перекладу окремих аспектів тексту оригіналу; 2) перекладу текстів, які функціонують у просторі окремого дискурсу. З огляду на обрану тему дослідження, наш першочерговий інтерес викликають принципи перекладу, що застосовуються: а) з метою збереження експресивного, а це означає й маніпулятивного, заряду тексту оригіналу; б) до текстів, які функціонують у просторі любовного дискурсу.

Для реалізації експресивної функції мови у практичній діяльності людства виробилася розгалужена система засобів мовної експресії, репрезентована насамперед тропами й фігурами, за образним висловом В. М. Топорова, “мовними жєстами”, які покликані оптимізувати комунікацію й забезпечити високий ступінь впливу дискурсу на реципієнта [3, с. 54]. Чітке окреслення цих засобів є важливим водночас і для теорії, і для практики перекладу, оскільки недостатня увага до засобів та прийомів вираження експресії в тексті спричинює неадекватність перекладу і спотворення авторської інтенції.

Любовний дискурс є практично не дослідженим з погляду його організації – лінгвістичних структур, що відображають певний когнітивний стан (знання, наміри, настанов). Цей вид дискурсу осмислюється науковцями як складний феномен людського життя, як можливість, філософська гіпотеза, як неіндивідуалістичне переживання, на якому лежить відбиток класової, соціальної і часової належності. Любовний дискурс обслуговує сферу романтичного спілкування і реалізується за допомогою низки мовленнєвих жанрів: зізнання в коханні, пропозиція руки та серця, суперечка закоханих тощо.

Основними загальними рисами любовного дискурсу є його підвищена емоційність, ритуальність, ситуативна зумовленість, яскраве гендерне забарвлення, реалізація парольної функції мовлення (вживання мовних одиниць символічного значення, які відомі лише закоханим) та кооперативно спрямована стратегія ввічливості, більша, порівняно з іншими комунікативними ситуаціями, тенденція до граничної відвертості про себе, наявність особливого культурно детермінованого невербального коду та маніпулятивність.

Мовлення закоханих зумовлюється соціальними, культурними, історичними, психологічними факторами, що дозволяє виділити його в окремий дискурс, який має особливості як вербального,

так і невербального характеру. Вербальне вираження почуття кохання пов'язане з соціокультурними нормами суспільства. Вивчення любовного дискурсу вимагає широкого застосування різноманітних способів та прийомів дослідження в їх сукупності і взаємозв'язку.

Найвні дослідження любовного дискурсу дозволяють говорити про його жанрову зумовленість, яка полягає в міжособистісних відносинах суб'єктів комунікації в певній емоційній ситуації, наприклад, ситуації знайомства, залицяння, зізнання в коханні тощо. Аналіз показує, що мовленнєве оформлення інтимно-особистісних відносин функціонально зумовлене "спеціальною" мовою – мовою довірливості, ніжності, емоційності, доступною для розуміння кожного, незважаючи на те, що ця мова орієнтована на конкретну людину. В інтимно-особистісній комунікації між партнерами відбувається щось більше, ніж просто передача і сприйняття слів. Мовленнєва діяльність закоханих являє собою кодові сигнали, які від людини до людини передають насичену думками інформацію, сприяючи розвитку комунікації ідей та почуттів [7, с. 62].

Теоретичною базою виділення в любовному дискурсі типових особистостей-учасників спілкування закоханих стало поняття "мовної особистості". Виділяють такі типи мовних особистостей, як: романтичний закоханий (romantic lover), суб'єкт кохання-гри (ludus lover), прагматичний закоханий (pragmatic lover), маніакальний закоханий (maniaclover) та суб'єкт кохання-агапе (agapic lover). Така типізація дозволяє описати характерні ситуації спілкування, в яких виявляються ці особистості, виділити основні жанри комунікативної взаємодії, проаналізувати стильові реєстри, емоційну тональність спілкування та використання маніпулятивних стратегій, які детермінуються саме цим типом мовної особистості в дискурсі кохання [4].

Вербальний портрет мовної особистості – суб'єкта кохання-гри детермінується психологічною настановою на гру в комунікації. Прототиповим жанром, у якому реалізується кохання-гра, є романтичний флірт. З метою маніпуляції суб'єкт кохання-гри використовує недомовки, приховування приватної інформації про себе:

"Two pence for your thoughts," smiled Miss Wilkinson.

"I was thinking about you," he answered boldly.

That at all events committed him to nothing.

"What were you thinking?"

"Ah, now you want to know too much."

"Naughty boy!" said Miss Wilkinson (11, p. 158).

"А все-таки про що Ви задумалися?" – посміхнулася міс Уілкінсон.

"Я думав про Вас," – хоробро відповів він.

У всякому разі, ці слова ні до чого його не зобов'язували.

"Що ж Ви про мене думали?"

"От і не скажу".

"Ах, негідник!" – вигукнула міс Уілкінсон.

На розпитування міс Уілкінсон, про що насправді думає Філіп, він відповідає недомовками, які мають маніпулятивний потенціал. Мовними засобами цієї маніпулятивної стратегії виступають вигук (*ah*), неозначений займенник *tuch*, посилений інтенсифікатором *too*. Недомовку, яка має маніпулятивний потенціал, можна перекласти за допомогою прийому модуляції. Це одна з найчастотніших лексико-семантичних трансформацій, що полягає в заміні перекладної одиниці на контекстуальне, логічно пов'язане з нею слово чи словосполучення [3, с. 151]. В основі лежить принцип, коли згадана в тексті причина розвивається і замінюється її наслідком (або навпаки). Смісловий розвиток так само, як і інші види лексико-семантичних трансформацій, стосується не окремо взятого слова, а мінімум словосполучення, певної смислової групи.

Репліка *Ah, now you want to know too much*, перекладена як *От і не скажу*, передає грайливий тон висловлення, характерний для комунікативної ситуації “флірт”.

Основною маніпулятивною стратегією особистості маніакального закоханого є здійснення сильного емоційного впливу (вербально та невербально) на адресата з метою втримання та контролю над його почуттям. Найяскравішим прикладом такого типу закоханої людини є вже немолода міс Уілкінсон з роману “Тягар пристрастей людських”. Її категорична вимога отримувати листи від Філіпа кожного дня лише підкреслює це:

“You will write to me, won't you? Write to me every day. I want to know everything you're doing. You must keep nothing from me”.

“I shall be awfully, busy” he answered. “I'll write as often as I can” (11, p. 172).

– *Ти будеш мені писати, правда? – питала вона. – Пиши щодня. Я хочу знати все, що ти робиш. Ти нічого не смієш від мене приховувати.*

– *Я буду страшенно зайнятий, – відповідав він. – Але постараюся писати якомога частіше.*

У наведеному фрагменті маніпулятивність виявляється у використанні таких мовних засобів, як модальні дієслова (*will, must*), розділове питання, яке виконує функцію наказу (*You will write to me, won't you?*), імператив (*Write to me every day*). Для передачі емоційно-експресивного забарвлення висловлення жінки було застосовано граматичну трансформацію опущення.

Іншим способом маніпулювання, визначеним психологами, є так званий “супротив”, або “розігруваний протест” [4]. Його суть полягає в тому, що маніпулятор певними діями чи словами розбурхує в душі об'єкта маніпуляцій почуття, спрямовані на подолання бар'єру, який виник, у прагненні домогтися свого. Адже психіка влаштована таким чином, що людина більшою мірою хоче того, що їй забороняють або ж для досягнення чого їй необхідно докласти зусиль. Цей маніпулятивний прийом, застосований містером Рочестером двічі, був доволі неочікуваним для Джейн Ейр, про що свідчить коментар автора:

“Perhaps you would rather not sit any longer on my knee. Miss Eyre?” was the next somewhat unexpected observation.

“Why not, Mr. Rochester?”

“... Miss Eyre. I repeat it, you can leave me. How often am I to say the same thing? Why do you remain pertinaciously perched on my knee, when I have given you notice to quit?”

“Because I am comfortable there” (10, p. 619).

“Можє. ви вже зізете з моїх колін, міс Ейр?” – було його наступне, досить несподіване запитання.

“Чому це, містєре Рочестєр?”

“Можєте йти собі від мене, міс Ейр. Скільки разів я маю казати одне й те саме? Чому Ви вперто сидите на моїх колінах, як на сідалі, коли я давно велів Вам злизити?”

“Бо мені тут добре”(9).

До мовних засобів, завдяки яким реалізується цей маніпулятивний спосіб, належать конструкція в негативній формі *would rather not* у поєднанні з дієсловом в інфінітиві, модальне слово *perhaps*, дієслова в теперішньому неозначеному та теперішньому перфектному часі (*I have given you notice to quit*).

У перекладі репліки маніакального закоханого було вжито такий стилістичний засіб, як порівняння (*сидите на моїх колінах, як на сідалі*). Таким чином, було застосовано граматичну трансформацію додавання. Порівняння надає висловленню персонажа особливої виразності та асоціативності, виявляє ставлення мовця до сказаного [3, с. 160]. Уведення в текст порівняння дає змогу охарактеризувати особливості мовлення головного героя, передати його моральний стан.

Усі вище перелічені особливості, безумовно, потребують від перекладача адекватного відтворення маніпуляції засобами мови перекладу.

Таким чином, засобами мовленнєвої маніпуляції в любовному дискурсі виступають модальні слова, конструкція *would rather*; дієслова в теперішньому неозначеному та теперішньому перфектному часі, розділові питання, імперативи, вигуки, неозначені займенники, інтенсифікатори.

Отже, результати порівняльного аналізу текстів англomовного любовного дискурсу та текстів перекладу дозволяють зробити висновок, що для досягнення змістової близькості перекладу до тексту оригіналу та передачі маніпулятивного потенціалу реплік персонажів необхідно використовувати лексико-семантичні та граматичні трансформації. Найчастотнішими з них є модуляція, додавання та опущення, які допомагають надати мовленню персонажа особливої виразності.

Література

1. Блакар Р. М. Язык как инструмент социальной власти / Р. М. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М., 1987. – 200 с.
2. Быкова О. Н. Языковое манипулирование : материалы к энциклопедическому словарю “Культура русской речи” / О. Н. Быкова // Теоретические и прикладные аспекты речевого общения: Вестн. Российской риторической ассоциации. – Красноярск, 1999. – № 1 (8). – 250 с.
3. Веретенкина Л. Ю. Лингвистическое выражение межличностных манипуляций (к постановке проблемы) / Л. Ю. Веретенкина // Предложение и слово : Докл. и сообщ. Междунар. науч. конференции, посвященной памяти профессора В. С. Юрченко / Отв. ред. О. В. Мякшева. – Саратов, 1999. – 350 с.
4. Зелинский С. А. Современные психотехнологии манипулирования [Электронный ресурс] / С. А. Зелинский. – 2009. – Режим доступа: http://lit.lib.ru/z/zelinskij_s_a/text_0670.shtml.
5. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием / С. Кара-Мурза. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 832 с.
6. Киричук Л. М. Прагмакогнітивні особливості стереотипів як засобів маніпуляції в публіцистичному дискурсі / Л. М. Киричук // Науковий вісник Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – № 6. – С. 195–199.
7. Кузнецова Л. Э. Любовь как лингвокультурный эмоциональный концепт: ассоциативный и гендерный аспекты : автореф. дис. ... канд. филол. наук. : специальность. 10.02.19 “Теория языка” / Л. Э. Кузнецова. – Волгоград, 2005. – 13 с.
8. Михайлюк Е. Б. Психология влияния / Е. Б. Михайлюк. – Ростов : Феникс, 2003. – 160 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

9. Бронте Ш. Джейн Эйр / Ш. Бронте. – Т. : Богдан, 2014. – 500 с.
10. Brontë Ch. Jane Eyre / Ch. Brontë. – Radford, Virginia : Wilder Publications, 2008. – 650 p.
11. Maugham S. Of Human Bondage / S. Maugham. – Radford, Virginia : Wilder Publications, 2010. – 709 p.